

פרק שביעי

נספח

עוד על מפתחות ומנעולים*

מאת: ד' עמית

בעזרת מימצאים ארכיאולוגיים ממערת האיגרות שבמדבר יהודה ומן העיר הרומאית הרקולניאום, וכן בעזרת מחקרים ארכיאולוגיים נוספים, מכאר פרופ' שפרבר בפרק זה שתומות ומבהיר מקורות תנאיים, שהתקשו בהם הפרשנים עד מאוד, מתוך שלא הכירו את הריאליה של הבית מתקופת המשנה והתלמוד, אלא את זו של הבית בן זמנם. אל המידע הארכיאולוגי מן התקופה הרומית מבקשים אנו להוסיף מקור יהודי חשוב, המתייחס ישירות לנושא, שנעלם כנראה מעיניו של פרופ' שפרבר. תוך כדי עיון בספרו של ר' יעקב ספיר,¹ שבו הוא מתאר את מסעו לתימן באמצע המאה שעברה, מצאנו כי כבר חכם זה נדרש לסוגיה דנן, ועל סמך מראה עיניו בעת ביקורו בבתי היהודים בתימן נתברה לו המשנה בכלים יד ח, שהיא המוצא לשאלות המנעול והמפתח. ראשית נביא את תיאור המנעולים והמפתחות,² ואחר כך את השלכתו לעניין המשנה בכלים:

המנעולים והמפתחות עשויות באופן הזה: המנעול הוא עץ, ארכו שלשה טפחים ורחבו טפח, ובאמצע ארכו נחתך בו נבוב עד חצי עוביו, ונדבק ארכו לאורך הדלת בשתי מסמרים גדולים, ובתוך הנבוב נכנס עוד עץ ארוך לרוחב הדלת (כשתי וערב) אשר בהסגרו נכנס בחור הקיר לעומתו הסוגר הדלת עם הקיר, וזה נקרא כף המנעול. ובעץ הראשון (השתי) יש חמשה, ששה או שבעה נקבים למעלה ממקום הנבוב, ובהם מסמרים דקים, אשר בעת יסגר הערב בחור הקיר יפלו המסמרים בנקבים אשר לעומתם בעץ הערב ולא יפתח עוד, כי המסמרים אלו מעכבים להוציא עץ הערב מהקיר בלי המפתח, אשר גם הוא עץ מרובע דק כמדת אצבעים בעביו ובראשו נחונים מסמרים כמספר המסמרים ההם, והוא יובא בהחלל הארוך הנעשה גם בעץ הערב עב לעומת הנקבים ויגביהו המסמרות שנפלו בהנקבים, ואז יפתח בהמשכו לעץ הערב מחור הקיר וחוצה דרך הנבוב שבעץ השתי. וכל מנעול יש לו מפתח מיוחד במנין וערך המסמרות והנקבים הנטועים בהם, שאינם דומים זה לזה. ובצאת האיש מביתו ורוצה לסגרו מבחוץ, יש חור בהדלת אצל המנעול, והמפתח עשוי כמין כף פשוטה בעלת שתי צלעות, ומכניס המפתח מבחוץ דרך החור הזה ומכניסו בחלל כפת המנעול, סוגרו ופותחו בו. ולפעמים יצלח ביד איש הרגיל בתהלוכות מנעול פתחו

* הופיע בסיני קג, תשמ"ט, עמ' קפח-קפט; תודתי למר עמית שהרשה לי להדפיסו מחדש.
1 יעקב ספיר הלוי, אבן ספיר (הוצאת חברת מקיצי נרדמים), ליק תרכ"ו – 1866, חלק א – מסע תימן.
2 שם, קב ע"ב קג ע"א.

עוד על מפתחות ומנעולים

לפותחו גם בלי המפתח, בהכניס ידו דרך החור ומנענע הנה והנה עד יגביהו המסמרות למעלה ויסור הערב מהשתי. וזהו: דודי שלח ידו מן החור (שה"ש ה', ד) [שבדלת נגד המנעול לנסות אולי יכול לפותחו בהמשך עץ הערב לחרץ] קמתי אני לפתוח וגו' וידי נוטפות מור על כפות המנעול' [הוא עץ הערב הסוגר היוצא ונכנס ככף איש לפותחו אני בעצמי].

בהערותו על אתר³ כותב ספיר:

ובזה הבנתי המשנה (כלים פי"ד, ח) מפתח של ארכובה שנשבר מתוך ארכובתו טהור ר"י מטמא שהוא פתח בו מבפנים ושל גם שנשבר מתוך גומו טהור. היו בו חפין ונקבין טמא נטלו חפין טמא מפני נקבין כו'. ועיין שם בפירושו הרב ותוספות יום טוב וקשה להבין. ובראותנו המנעול והמפתח בעינינו נבין מהרה שיש מאלה המפתחות עשויות כמו גם (שהוא כמו כף פשוטה) ומה ששתי הצלעות נכפלות ונכפפות זע"ז ע"י משמר המדבקו וברצותו לפותח מבחרץ פושט צלע מחברתה ונפשט הגם (כף) ומכניס צלע האחת אשר בה המסמרים בחלל כף המנעול וצלע השנית בידו למושכו מחלל הקיר כנו' וכשהמפתח על כתפו או בחגורתו כופל שתי הצלעות זע"ז והוא מפתח של ארכובה. שפעמים פושט ופעמים כופל כארכובת בע"ח. ולפיכך כשנשבר צלע האחת שבידו מטמא ר"י שעדיין ראוי למלאכתו לפותח בו כשבעל הבית עומד בפנים כי גם בתחלה לפעמים היה מכופל ונראה כצלע אחת ות"ק מטמא שאינו עושה עוד מעין מלאכתו הראשונה לפותח בו גם מבחרץ. אבל העשוי כמין גם ואינו נכפל לעולם ותמיד היא בעלת שתי צלעות ונשבר מתוך גמו (כצ"ל לא גומו) בזה אפילו ר"י מטהר שאינו עוד כלי למעשהו.

אמנם, אין לעשות השלכות ישירות מצורת המפתחות המתוארת בהערותו של ספיר על מפתח הארכובה של ימי המשנה והתלמוד, וכפי שכתב פרופ' שפרבר אין לנו ידיעות כלשהן על מפתחות מתקפלים מאותה עת.⁴ בכל זאת יש בתיאורו המפורט של נוסע יהודי זה בן המאה ה"ט כדי להבהיר את הנתונים הטכניים הסבוכים של סוגייתנו.

3 שם, קג, עא. א' יערי במהדורתו (ספר מסע תימן, מאת יעקב ספיר, ירושלים תשי"א²) השמיט הערה זו שהיא החשובה לענייננו, מתוך מגמתו להקל על הקורא (ראה בדברי המבוא שלו, עמ' כ). מאידך, הוא מביא ציור של מנעול עץ ומפתח (שם, עמ' קעז), שאינו במהדורה המקורית.
4 בפרק דלעיל, לאחר ציון הערה 3.

פרק שמיני

מזוזה כמין נגר

מן הפתח, הדלת והמנעול, עוברים אנו למזוזה, ואגב נלמד גם על דרכי סגירה נוספות, באמצעות נגר או בריח.

במהרי"ל, הלכות מזוזה, מפי מהר"י סג"ל חוזה (עמ' עג), איתא:

נוהגים להניח המזוזה באלכסון משום דרש"י ז"ל סביר שתהיה עומדת בזקיפה, ור"ת סביר שתהא שוכבת, ועדיין חציה עומדת וחציה שוכבת¹ לצאת ידי שניהם.²

וכן הוא (בלשון השאלה ש) בתרומת הדשן סי' נב: המזוזה נהגים להניח במזוזה הפתח באלכסון כדי לקיים פי' רש"י ופי' ר' תם. וכן פסק הרמ"א בש"ע יו"ד סי' רפט סעיף ו, והב"ח והפרישה (טור שם) וכו'.

והנה, המחלוקת בין רש"י ורבנו תם תלויה בעיקר בפירושה של סוגיית הגמרא במנחות לג ע"א. שם אנו קוראים:

אמר רב יהודה אמר רב: עשאה (למזוזה) כמין נגר,³ פסולה. איני? והא כי אתא רב צחק בר יוסף, אמר: כולה מזוזהא דבי רבי⁴ כמין נגר הוי עבידן... לא קשיא, הא דעבידא כסיכתא, הא דעבידא כאיטוריא... וגו'.

רש"י, ד"ה עשאה כמין נגר, פירש: שקבעה ותחבה בסף, כנגר שתוחבים הנגרים בכותל כזה (תמונה 1) פסולה, דמצוותה לתת באורך בסף כזה (תמונה 2). ואילו התוספות, ד"ה הא דעבידא כסיכתא... וכו', כתבו: וקשיא לר' תם, דמעומד לא דרך כבוד הוא, וקבורת

1 בפסקה אחרונה זו נדון להלן.

2 דרך הפשרה בעיצובם של מנהגים ונסיון לצאת ידי שתי דעות שונות הוא עניין נכבד וראוי לדיון מורחב ומעמיק; ראה לפי שעה בספרי, מנהגי ישראל², ירושלים תש"ן, עמ' לט-מה, ושם, ח"ב, ירושלים תשנ"א, עמ' כג-עה.

3 על הנגר בכלל ראה ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, א/ב, עמ' 363-364 (ויש שם הרבה הטעון תיקון).

4 על רבי המזוזה ראה י' דינרי, 'רבי שלח מזוזה לארטבן...', בספר מכתם לדוד: ספר זכרון הרב דוד אוקס ז"ל, רמת-גן תשל"ח, עמ' 86-105.